

Een archeologisch bureau-onderzoek voor de planlocatie Hillekade te Ouderkerk aan den IJssel, gemeente Ouderkerk (ZH)

W.J.F. Thijs & A.J. Wullink

ARC-Rapporten 2009-31

Geldermalsen
2009
ISSN 1574-6887

Colofon

Een archeologisch bureau-onderzoek voor de planlocatie Hillekade te Ouderkerk aan den IJssel, gemeente Ouderkerk (ZH)

ARC-Rapporten 2009-31
ARC-Projectcode 2009/123

Tekst
W.J.F. Thijs & A.J. Wullink
Afbeeldingen
W.J.F. Thijs
Redactie
N. van Malssen

definitieve versie

Autorisatie — A. Ufkes

Uitgegeven door
ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

ISSN 1574-6887

Geldermalsen, 2009

Een recente lijst van de ARC-Rapporten is te vinden op www.arcbv.nl

Projectgegevens

Projectnaam	Hillekade, Ouderkerk aan den IJssel
Projectcode	2009/123
Archisnummer	34142
Projectleider	ir. W.J.F. Thijs
Contact	0345-620102, w.thijs@arcbv.nl
Opdrachtgever	Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard
Contact	010-4537200, m.iperen@hhs.nl
Bevoegd gezag	Gemeente Ouderkerk, afdeling Bouw- en Woningtoezicht, dhr. A.T. 't Lam
Contact	0180-681055, atlam@ouderkerk.nl
Beoordeling namens bevoegd gezag	Milieudienst Midden-Holland
Contact	0182-545700, info.md@ismh.nl

Locatiegegevens

Toponiem	Hillekade
Plaats	Ouderkerk aan den IJssel
Gemeente	Ouderkerk
Provincie	Zuid-Holand
Kaartblad	38C
RD-coördinaten	NW: 104.656/437.456 NO: 105.211/436.829 ZO: 105.000/436.721 ZW: 104.468/437.287
Oppervlakte	18.750 m ²

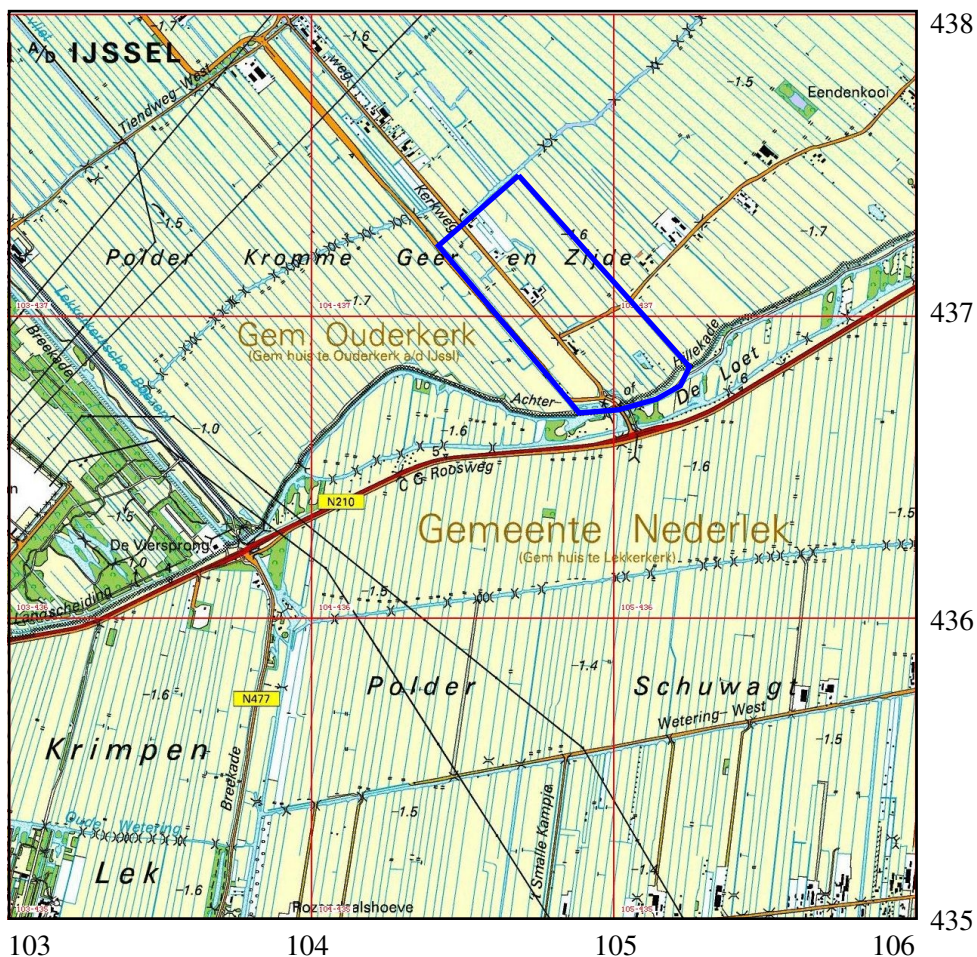
Beschrijving onderzoekslocatie

Geologie	Formatie van Nieuwkoop
Geomorfologie	Ontgonnen veenvlakte
Bodem	Koopveengronden bosveen, zeggeveen, rietzeggeveen of mesotroof broekveen
Historische situatie	Het dorp Ouderkerk dateert waarschijnlijk al uit de 10e eeuw. De eerste vermelding van het dorp dateert uit 1263.
Archeologische verwachting	Lage archeologische verwachting

Legenda

 Onderzoekslocatie

Afbeelding 1. Topografische kaart van de onderzoekslocatie en omgeving (in blauw), voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

In opdracht van RPS BCC heeft Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) een archeologisch bureau-onderzoek uitgevoerd voor de planlocatie Hillekade te Ouderkerk aan den IJssel, gemeente Ouderkerk. Aanleiding tot dit onderzoek vormt de voorgenomen bouw van een gemaal met bijbehorende aanvoersloten. Door deze werkzaamheden worden mogelijk archeologische resten bedreigd. Conform de Wet op de archeologische monumentenzorg dient het plangebied eerst te worden onderzocht op de aanwezigheid van archeologische waarden.¹ Het bureau-onderzoek is verricht op 18 maart 2009 door ir. W.J.F. Thijs. Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd conform de eisen die gesteld worden in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA versie 3.1).²

1.2 Ligging en beschrijving van het onderzoeksgebied

De onderzoekslocatie ligt tussen het fietspad langs de Loet (inclusief uitstroomhoofd van gemaal) in het zuiden en de Geervliet in het noorden. Binnen het plangebied liggen zowel de Kerkweg als de Oudelandseweg. Langs de Kerkweg is binnen het plangebied een aantal woningen aanwezig. Het grootste deel van de onderzoekslocatie is in gebruik als weiland. Voor de exacte omvang van het plangebied zie afb. 2. De ligging van het plangebied staat weergegeven in afb. 1. De maaiveldhoogte van de onderzoekslocatie ligt momenteel rond 1,7 m –NAP.³ De oppervlakte van de onderzoekslocatie bedraagt circa 18,75 hectare.

1.3 Overzicht van de geplande werkzaamheden

Op de onderzoekslocatie wordt in de toekomst een gemaal gebouwd. Voor de wateraanvoer van het gemaal wordt een aantal aanvoersloten gegraven. De verstoringdiepte voor de te graven aanvoersloten bedraagt circa 1,75 m onder polderpeil (2,5 m –mv). De sloten zullen op de waterlijn een breedte hebben van 14,50 m. De verstoringdiepte ten behoeve van het gemaal bedraagt circa 3,5 m –mv. Het gemaal heeft een oppervlakte van circa 10×25 m.

1.4 Doel van het onderzoek

Doel van het bureau-onderzoek is het verkrijgen van inzicht in bekende en te verwachten archeologische waarden in en om het plangebied. Op basis van de verkregen informatie wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor de onderzoekslocatie opgesteld. Hierin wordt beschreven of er archeologische resten aanwezig

¹In werking getreden op 1 september 2007.

²De inhoud van de KNA kan worden geraadpleegd op www.sikb.nl.

³www.ahn.nl.

(kunnen) zijn in het plangebied, wat de potentiële aard en omvang hiervan is en of de voorgenomen werkzaamheden in het plangebied een bedreiging vormen voor het bodemarchief. Indien dit het geval is, wordt geadviseerd op welke wijze hiermee in het vervolgtraject van de plannen rekening dient te worden gehouden.

1.5 Werkwijze

Voor het bureau-onderzoek wordt bronnenmateriaal uit diverse disciplines geraadpleegd en geïntegreerd tot een archeologisch verwachtingsmodel. Op basis van geologische, geomorfologische en bodemkundige informatie wordt een beeld geschetst van de landschappelijke ontwikkeling van de omgeving van de onderzoekslocatie. Deze landschappelijke ontwikkeling geeft inzicht in de potentiële bewoonbaarheid van de locatie. Voor de beschrijving van de archeologische waarden wordt gebruik gemaakt van Archis2, de online archeologische database van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM), de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) en de Archeologische Monumenten Kaart (AMK), en, indien van toepassing, van informatie over eerder gedaan onderzoek en archeologische waarnemingen. Naast deze informatie wordt, als deze voorhanden zijn, ook gebruik gemaakt van provinciale en gemeentelijke beleids- en verwachtingskaarten. De historische ontwikkeling wordt beschreven aan de hand historisch-topografisch kaartmateriaal en historische bronnen. Hierbij wordt ook ingegaan op eventuele (sub)recente verstoringen die de archeologische verwachting beïnvloeden.

2 Resultaten bureau-onderzoek

2.1 Bekende aardwetenschappelijke waarden

De onderzoekslocatie ligt in de Krimpenerwaard. De Krimpenerwaard maakt deel uit van het zogenaamde primariene gebied. Gedurende het grootste deel van het Holoceen (vanaf 10.000 jaar geleden tot heden) maakt dit gebied deel uit van een groot veenmoeras, dat wordt doorsneden door verschillende lopen van de Rijn. Fluviatiele sedimentatie vindt plaats onder invloed van het getij. Het verhang van de rivieren is zeer gering en de stroomsnelheid laag, waardoor de rivieren voornamelijk klei afzetten. De oevers van de rivieren zijn vrij smal en relatief laag. De veengroei in de komgebieden gaat door tot in de Vroege Middeleeuwen. In de Krimpenerwaard komt het, door de aanvoer van rivierwater, voornamelijk tot vorming van eutroof bosveen en eutroof tot mesotroof broekveen. Vanaf het jaar 1000 wordt het veengebied actief door de mens ontgonnen. De rivierafzettingen worden gerekend tot Formatie van Echteld, het veen tot de Formatie van Nieuwkoop (De Mulder et al. 2003, Berendsen 2004, Berendsen 2005).

De Krimpenerwaard wordt begrensd door de rivieren de Lek, de Hollandsche IJssel en de Vlist. De Lek en de Hollandsche IJssel zijn takken van de Rijn. De Lek is actief sinds 1950 jaar geleden, de Hollandsche IJssel is actief geweest tussen 1805 en 665 jaar geleden. In 1285 n. Chr. is de rivier afgedamd (Berendsen & Stouthamer 2001). De Vlist is een veenrivier die de Hollandsche IJssel met de Lek verbindt. De locatie zelf ligt aan de Loet, een veenriviertje in het centrale deel van de Krimpenerwaard, dat uiteindelijk ten oosten van Krimpen a/d IJssel op de Hollandsche IJssel afwatert. Langs veenrivieren vindt niet of nauwelijks fluviatiele sedimentatie plaats.

In de Krimpenerwaard komen ook diverse oudere stroomgordels voor, die door veen zijn afgedekt. Zo'n 200 m ten zuiden van de locatie ligt de stroomgordel van Bergambacht. Deze stroomgordel maakt deel uit van het Benschop-riviersysteem en is actief geweest tussen 7200 en 6335 jaar geleden. De top van deze afzettingen ligt op meer dan 4,5 m –NAP. Op circa 1.250 m ten westen en zuiden van de onderzoekslocatie komen rivierduinen voor in de ondergrond (Berendsen & Stouthamer 2001). Deze duinen zijn ontstaan tijdens de Jonge Dryas (11.000 – 10.000 jaar geleden); de top van de duinen ligt tussen 10 en 12 m –NAP. Deze afzettingen worden gerekend tot het Laagpakket van Delwijnen, Formatie van Boxtel.

Geomorfologisch gezien ligt de locatie op een ontgonnen veenvlakte al dan niet met een klei- of zanddek (afb. 3; eenheid IM46). Uit de bodemkaart (afb. 4) blijkt dat er op de locatie inderdaad een (dun) kleidek aanwezig is (geweest): er worden namelijk koopveengronden aangetroffen. Deze veengronden kenmerken zich door een moerige eerdlaag met een dikte van 15 tot 50 cm, die meer dan 10% lutum bevat. Met andere woorden: het zijn veengronden met een dun kleidek dat bij ontginning door de top van het veen is geploegd. In het noordwestelijke deel van de locatie komt bosveen en eutroof (voedselrijk) broekveen (hVb) voor en op het zuidelijke deel mesotroof broekveen (hVc).

2.2 Bekende archeologische waarden

Doordat de Krimpenerwaard gedurende het grootste deel van het Holoceen deel heeft uitgemaakt van een veenmoeras, is het gebied buitengewoon onaantrekkelijk geweest voor bewoning. Dit uit zich dan ook in de archeologische trefkans voor het veengebied. Zowel volgens de IKAW als de CHS (Cultuurhistorische Hoofdstructuur) van Zuid-Holland heeft het veengebied een lage trefkans. Ook de oeverafzettingen van de Lek en de Hollandsche IJssel hebben een lage trefkans. De rivierduinen en oudere rivierafzettingen, zoals die van de stroomgordel van Bergambacht, in de ondergrond hebben een middelhoge trefkans. Dit komt doordat deze afzettingen ooit relatief hoog in het landschap hebben gelegen en hierdoor geschikte bewoningslocaties zijn geweest. Op de rivierduinen is, gezien de diepteligging, bewoning mogelijk geweest gedurende het eerste deel van het Mesolithicum (tot ca. 6500 jaar geleden). Op de stroomgordel van Bergambacht kunnen volgens de CHS bewoningssporen vanaf het Neolithicum worden verwacht. Er zijn echter geen archeologische resten aangetroffen op deze stroomgordel, volgens Berendsen & Stouthamer (2001).

Structurele bewoning van het gebied vindt plaats sinds de onginning van het veengebied vanaf de 10e eeuw. Volgens de AMK (afb. 5) en de CHS liggen er aan de zuidkant van de Loet een aantal woonheuvels, die de status van archeologisch monument van hoge waarde hebben. Voor deze woonheuvels geldt een hoge trefkans op archeologica uit de Late Middeleeuwen. Deze trefkans wordt bevestigd door de waarnemingen die zijn gedaan in het gebied. Bij een door RAAP (Visscher 1988) uitgevoerde inventarisatie is ten zuiden van de Loet een groot aantal archeologische vondsten gedaan. Het betreft voornamelijk aardewerk uit de periode Vroege Middeleeuwen – Nieuwe Tijd. Gezien het feit dat bewoning op woonheuvels plaats vond, zal het grootste deel van het gevonden aardewerk contextloze vondsten betreffen, die als afval op het land zijn terechtgekomen.

2.3 Historische situatie

Het veengebied waarvan de Krimpenerwaard deel uit maakt, is vanaf de 10e eeuw ontgonnen. Deze ontginning werd door de landsheren (de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht) geïnitieerd door land uit te geven volgens vaste kavels, de zogenaamde *cope*, percelen van 100 m breed en 1.250 m lang. Ontginning vond in eerste instantie plaats vanuit bestaande afwateringskanalen, de rivieren en veenstromen als de Hollandsche IJssel en de Loet. Dit zijn de zogenaamde primaire ontginningsassen. Door het graven van sloten werd het veen ontwaterd en kon akkerbouw worden bedreven. Door de ontwatering en oxidatie van het veen daalde langzaam maar zeker het landoppervlak, waardoor akkerbouw niet meer mogelijk was en men overschakelde op weidegrond. De bodemdaling gaat tot vandaag de dag door en mede door bemaling zijn de oorspronkelijk hooggelegen veengebieden 1 à 2 m onder het NAP komen te liggen, de zogenaamde veenpolders. De onderzoekslocatie ligt in Polder Kromme, Geer en Zijde. Deze polder wordt

sinds 1470 bemalen.⁴

Het dorp Ouderkerk aan den IJssel (ook wel Ouderkerk op den IJssel genaamd in historische documenten) komt voor in een document uit het jaar 1097 waarin de verdeling van de lasten van de dijken wordt beschreven. Er zijn echter twijfels over de dagtekening van dit document (Van der Aa 1839–1851). Op de buitenmuur van de consistorie is zelfs een gevelsteen aanwezig waarop het jaartal 909 staat weergegeven (Van der Aa 1839–1851). Ook over dit jaartal bestaan twijfels. De eerste ‘betrouwbare’ vermelding van het dorp Ouderkerk dateert uit het jaar 1263.⁵ Dit wordt bevestigd door De Nijs & Beukers (2002): op de kaart van Holland van rond het jaar 1250 is Ouderkerk eveneens al weergegeven (zie afb. 6). Op historische kaarten uit 1672 en 1797 is te zien dat aan de situering van de wegen op de onderzoekslocatie sinds die tijd weinig is veranderd. Op de kaart zijn zowel de huidige Kerkweg als de huidige Oudelandseweg al weergegeven. Op de kaart uit 1672 is te zien dat op het noordelijk deel molens aanwezig zijn die de polder bemalen. De Kerkweg staat weergegeven als afgesneden bocht. Ook de sloot die de noordelijke grens vormt van de onderzoekslocatie staat aangegeven als veenwatersloot. Op de kadastrale kaart uit het begin van de 19e eeuw (afb. 8) is aan de situatie op de onderzoekslocatie weinig veranderd. Op een historische kaart uit het begin van de 20e eeuw is te zien dat op het zuidelijk deel van de onderzoekslocatie op een aantal percelen bos aanwezig is. Ten noorden van het bos lijkt een laagte aanwezig te zijn. Op alle kaarten is te zien dat de onderzoekslocatie tot ten minste 1900 onbebouwd is geweest.

2.4 Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

De onderzoekslocatie ligt in een veengebied dat in de Late Middeleeuwen is ontgonnen. Tot aan de ontginning vanaf de 10e eeuw was dit veengebied erg onaantrekkelijk om in te wonen. De archeologische trefkans voor dit gebied is dan ook laag. Potentiële bewoningsplaatsen in het veengebied worden gevormd door pleistocene rivierduinen en oude holocene rivierlopen als de stroomgordel van Bergambacht. Deze hebben een middelhoge trefkans op sporen uit respectievelijk het Mesolithicum en het Neolithicum en mogelijk latere periodes. Na ontginning in de 10e eeuw vond bewoning plaats op woonheuvels. Deze woonheuvels hebben een hoge archeologische trefkans op sporen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd en zijn veelal opgenomen op de AMK, als monumenten van hoge archeologische waarde. Er zijn op de onderzoekslocatie geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van rivierduinen en oude rivierlopen. Evenmin zijn er woonheuvels aanwezig binnen het plangebied. De kans op bewoningssporen op de locatie is dan ook laag. Wel kunnen aan het maaiveld losse vondsten uit de periode na de ontginning, dus uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, worden verwacht, met name aardewerk en botmateriaal. Deze vondsten zijn contextloos en vertegenwoordigen geen archeologische waarde. Alhoewel de locatie is gelegen aan twee wegen (de Kerkweg en de Oudelandseweg) die ten minste sinds de 17e eeuw bestaan, is er geen sprake

⁴<http://www.gemaalhaastrech.nl>.

⁵www.degeschiedenisvanzuidholland.nl.

ke van bebouwing voor 1900. Momenteel zijn op een aantal percelen binnen het plangebied woningen aanwezig. Voor zover relevant, kan de bodem rondom de woningen verstoord zijn.

3 Samenvatting

De onderzoekslocatie ligt in een veengebied dat vanaf de 10e eeuw ontgonnen is. Hiervoor was bewoning alleen mogelijk op pleistocene rivierduinen en oude holocene stroomgordels. Er zijn geen aanwijzingen voor de aanwezigheid hiervan binnen het plangebied. Na ontginning vond bewoning plaats op woonheuvels. Ook deze zijn niet aanwezig binnen het plangebied. Aan het maaiveld kunnen losse, contextloze vondsten uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd worden verwacht. De archeologische waarde van dergelijke vondsten is dan ook beperkt. Alhoewel de verkavelingspatronen en aanwezige wegen al dateren uit de 17e eeuw en mogelijk eerder, is er pas na 1900 sprake van bewoning binnen het plangebied. De archeologische verwachting voor de onderzoekslocatie is laag.

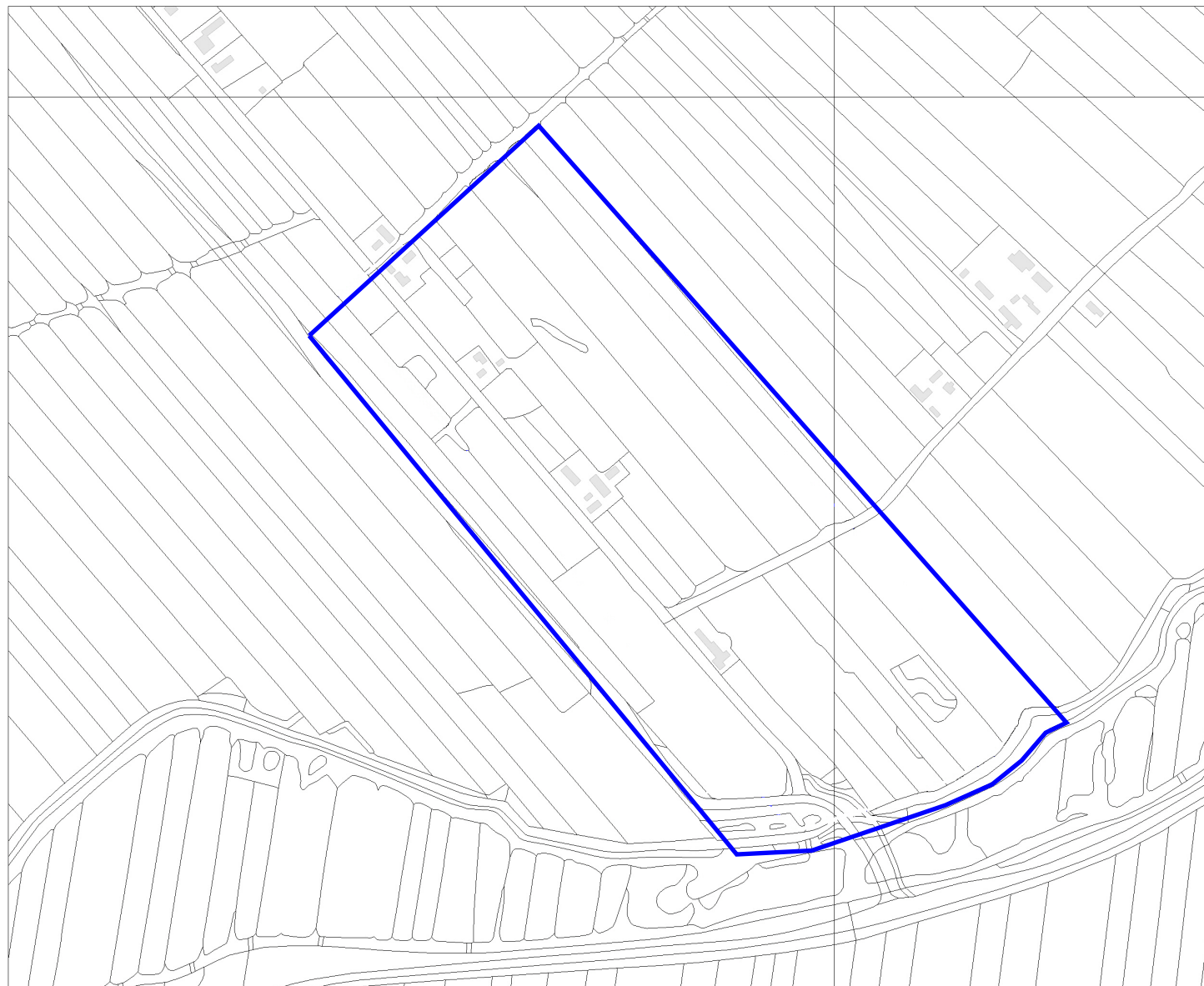
4 Aanbeveling

Gezien de lage archeologische verwachting van het plangebied is, onzes inziens, vervolgonderzoek niet noodzakelijk. Geadviseerd wordt de onderzoekslocatie vrij te geven. Het is aan het bevoegd gezag, de gemeente Ouderkerk, om de onderzoekslocatie definitief vrij te geven. De archeologische meldingsplicht voor de locatie blijft bestaan. Indien bij de graafwerkzaamheden alsnog archeologische resten worden aangetroffen, moet dit direct worden gemeld bij het bevoegd gezag.

Literatuur

- Aa, A.J. van der, 1839–1851. *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A.J. van der Aa, onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden*. Gorinchem.
- Berendsen, H.J.A., 2004. *De vorming van het land*. Assen (Fysische geografie van Nederland). Vierde, geheel herziene druk.
- Berendsen, H.J.A., 2005. *Landschappelijk Nederland. De fysisch-geografische regio's*. Assen.
- Berendsen, H.J.A. & E. Stouthamer, 2001. *Palaeogeographic development of the Rhine-Meuse delta, The Netherlands*. Assen.
- Brandt, R.W. et al. (red.), 1992. *ARCHIS. Archeologisch Basis Register, versie 1.0*. Amersfoort.
- Mulder, E.J.F. de, M.C. Geluk, I. Ritsema, W.E. Westerhoff & T.E. Wong, 2003. *De ondergrond van Nederland*. Utrecht.
- Nijs, T. de & E. Beukers, 2002. *Geschiedenis van Holland deel I*. Hilversum.
- Visscher, H.C.J., 1988. *De Krimpenerwaard. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering*. Amsterdam (RAAP-rapport 23).

105415 / 437600

104094 / 436520

Legenda

- HUIZEN
- TOP10 ((c)TDN)

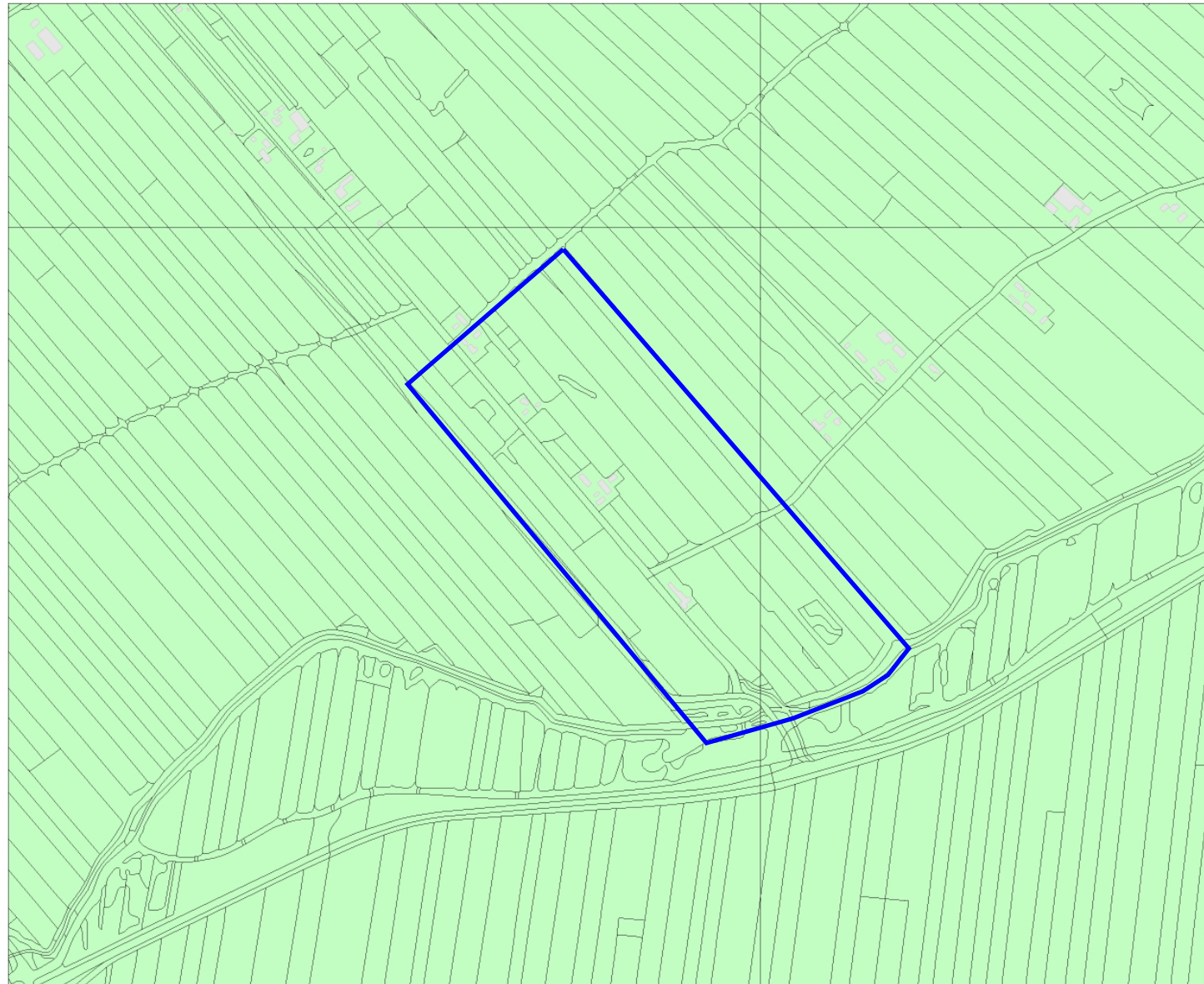
Archis2

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

Afbeelding 2. Ligging en omvang van de onderzoekslocatie (blauw omlijnd).

105744 / 437870

103762 / 436251

Legenda

- HUIZEN
- TOP10 ((c)TDN)
- GEOMORFOLOGIE ((c)Alterra)**
- Wanden
- Hoge heuvels en ruggen
- Terpen
- Hoge duinen
- Plateaus
- Terrassen
- Plateau-achtige vormen
- Waaiervormige glooiingen
- Niet-waaiervormige glooiingen
- Lage ruggen en heuvels
- Welvingen
- Vlakten
- Laagten
- Ondiepe dalen
- Matig diepe dalen
- Diepe dalen
- Water
- Bebouwing
- Overig (Dijken etc)

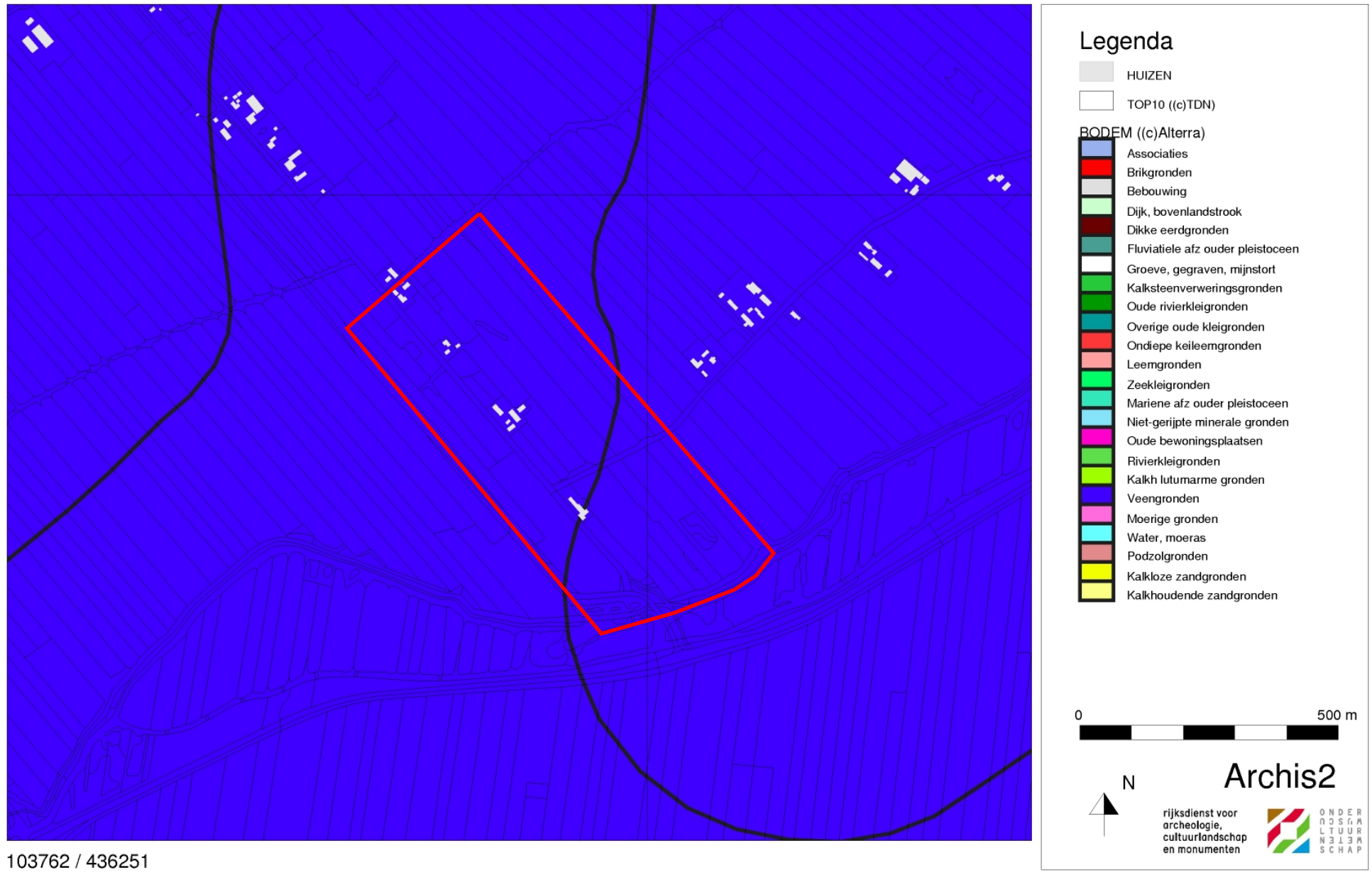
Archis2

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

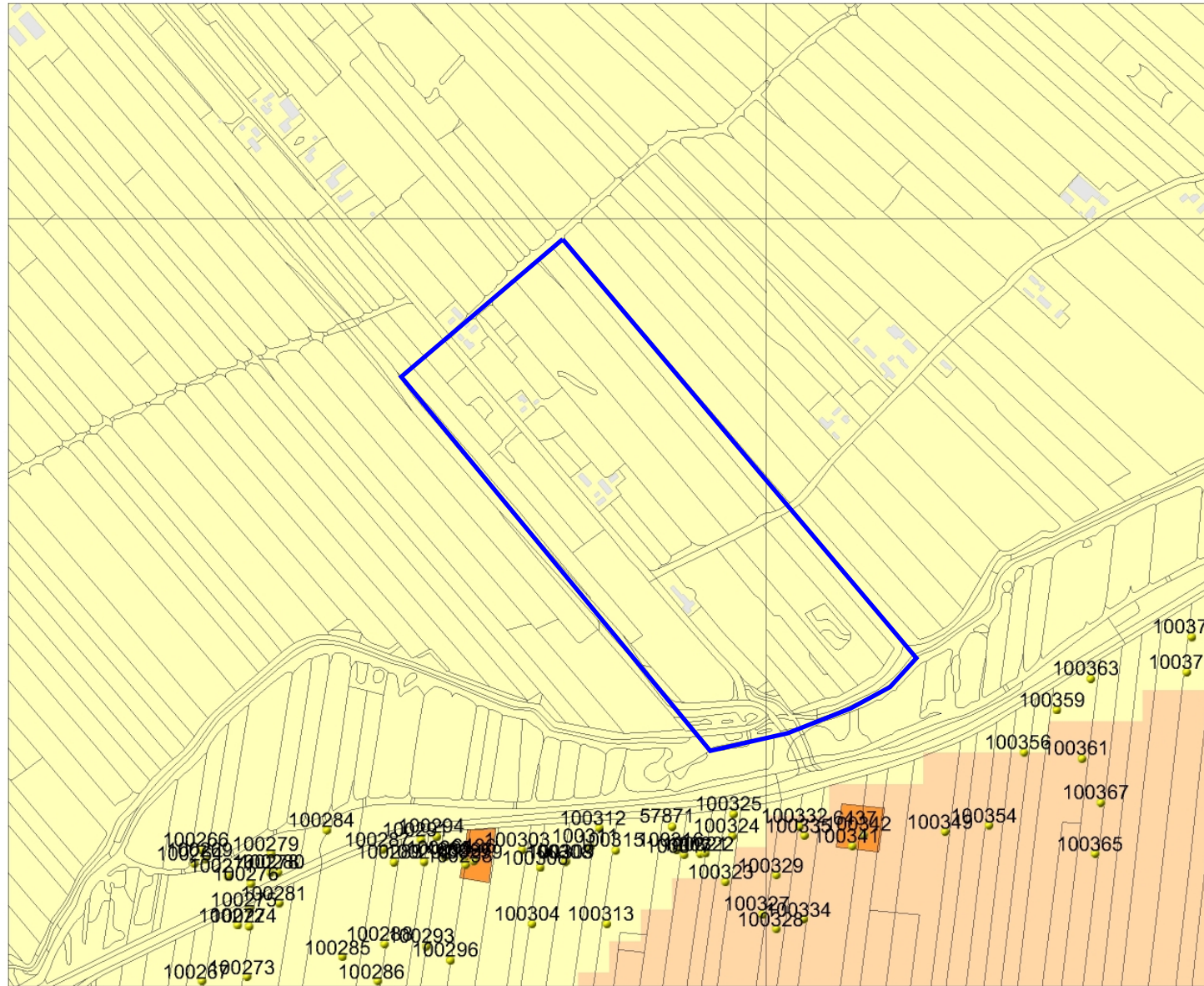
Afbeelding 3. Geomorfologische kaart van de onderzoekslocatie (blauw omlijnd) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

105744 / 437870

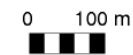
Afbeelding 4. Bodemkaart van de onderzoekslocatie (rood omlijnd) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

105710 / 437843

Legenda

- WAARNEMINGEN
 - HUIZEN
 - TOP10 ((c)TDN)
- MONUMENTEN**
- archeologische betekenis
 - archeologische waarde
 - hoge archeologische waarde
 - zeer hoge archeologische waarde
 - zeer hoge arch waarde, beschermd
- IKAW**
- zeer lage trefkans
 - lage trefkans
 - middelhoge trefkans
 - hoge trefkans
 - lage trefkans (water)
 - middelhoge trefkans (water)
 - hoge trefkans (water)
 - water
 - niet gekarteerd

Archis2

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

103793 / 436277

Afbeelding 5. Archeologische waarden op de onderzoekslocatie en in de omgeving (blauw omlijnd). Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

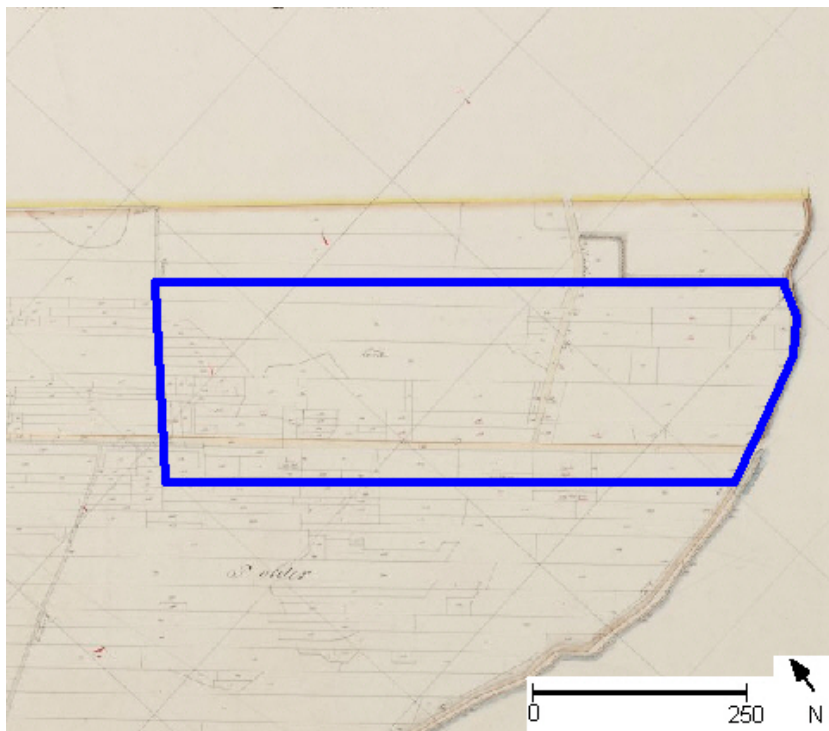
Afbeelding 6. Uitsnede van de kaart van Holland rond het jaar 1250. Op de kaart valt te zien dat Ouderkerk reeds bestond in deze tijd (blauw omcirkeld). Bron: De Nijs & Beukers (2002).

Afbeelding 7. De onderzoekslokatie (blauw omlijnd) op de historische kaart uit van Blauw uit 1672. Bron: www.watwaswaar.nl.

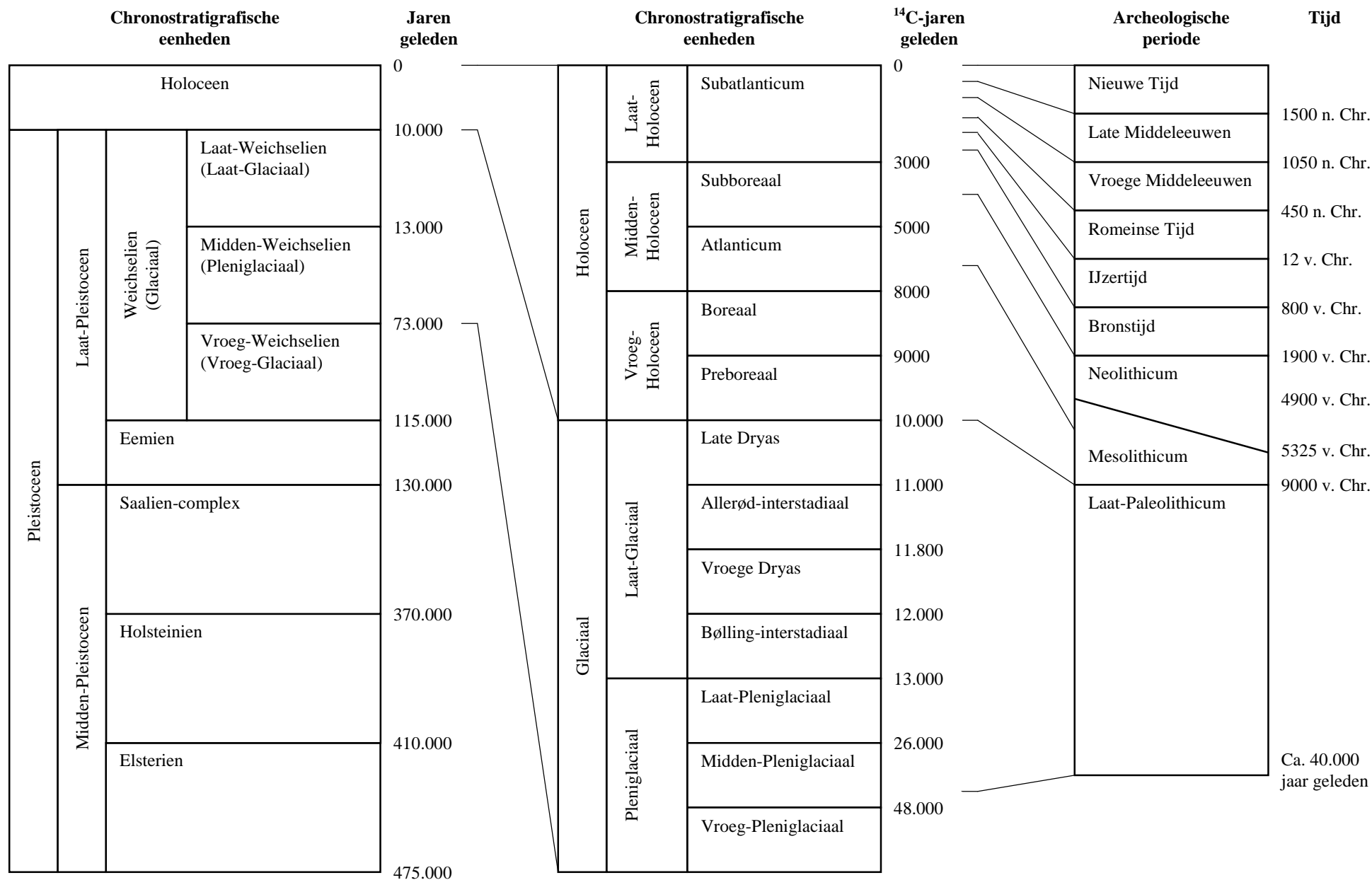
Afbeelding 9. De onderzoekslocatie (blauw omlijnd) op een historische kaart uit 1797. Bron: Collectie Kaarten Zuid-Holland van het Nationaal Archief; www.ouderkerk.nl.

Afbeelding 8. Een deel van de onderzoekslocatie (blauw omlijnd) op een kadastrale kaart uit het begin van de 19e eeuw. Bron: www.watwaswaar.nl.

Afbeelding 10. Een deel van de onderzoekslocatie (blauw) op een kadastrale kaart uit het begin van de 20e eeuw. Bron: www.kich.nl.

Bijlage 1. Een overzicht van geologische (chronostratigrafische) en archeologische periodes. Door: A.J. Wullink. Gebaseerd op: Brandt et al. 1992; De Mulder et al. 2003; Berendsen 2004.